

Symposium 'Re-memembering Gregory Bateson'

Georganiseerd door De School voor systemische opleidingen van Jan Olthof en Mariëlle Gelissen i.s.m. Jasmina Sermijn, maakster van de podcast 'Bateson Café' • 7 december 2024, Heerlen

Johanna Cockx •

Wat verbindt een trosje tomaten, gregoriaans gezang, vechtende apen, een speelplaats, de Nederlandse Rijksoverheid, de transitie-nele ruimte, zijwieltjes van een fiets en contactimprovisatie? Ik zal het ontdekken op een zaterdag in december, weggezonden in de rode fluwelen zeteltjes van het Heerlense filmhuis De Spiegel, vergezeld door de klanken van de Gumba New Orleans Jazz Band en enkele poëtische intermezzo's door Thomas Eyskens. De mandarijntjes en pepernoten heb ik thuis gelaten, alsook het spelende kind in mijn woonkamer, op deze dag na Sinterklaas. Niet zozeer met spijt in het hart, maar met verwachtingsvolle nieuwsgierigheid, want het symposium *Re-memembering Gregory Bateson* staat al maanden met stip in mijn agenda genoteerd.

Als dat zo is, dan zit de podcastreeks *Bateson Café* van Jasmina Sermijn (Sermijn, 2024) daar wellicht voor iets tussen. In verschillende afleveringen gaan systeemtherapeuten uit de Lage Landen met Sermijn in gesprek over hoe zij geïnspireerd werden door de ideeën van Gregory Bateson: bioloog, antropoloog, sociaal wetenschapper, linguïst, cyberneticus en systeemdenker. Zijn

-
- Psycholoog en systeemtheoretisch psychotherapeut bij Bru-Stars mobiel team te Brussel en in de groepspraktijk van Interactie-Academie.
E-mail: johanna.cockx@iaac.eu

werk doorkruist vele vakgebieden en ligt mee aan de basis van de systemische psychotherapie. De podcast wil Batesons denken nieuw leven inblazen, vanuit de vaststelling dat veel cursisten het denken van deze *founding father* niet meer kennen.

‘What is the pattern that connects the crab to the lobster and the primrose to the orchid, and all of them to me, and me to you?’ Batesons werk heeft de reputatie hermetisch te zijn, maar voor wie zoekt, zitten er enkele pareltjes van citaten verborgen. Sermijn vraagt aan elke interviewgast in de podcast om een quote te selecteren die ze op de muur zouden zetten. Op die manier ontstaat er een collage van verschillende perspectieven die tijdens de studiedag verder uitgewerkt worden. Alle interviewgasten presenteren op het symposium, aangevuld met enkele andere sprekers. Het programma is volledig opgebouwd uit plenaire lezingen. Wanneer we aan het einde van de dag buiten stappen, hebben we als groep een gezamenlijke onderdompeling in het Batesoniaanse denken ervaren. Gerrit Loots, de eerste gast in de podcast, zal de slotreflectie formuleren. De organisatie is in handen van de School voor systemische opleidingen van Jan Olthof en Mariëlle Gelissen.

Als centrale gast en keynotespreker mag Nora Bateson – dochter van – de affiche sieren. Nora is filmmaker, schrijfster en onderzoeker. Net als haar vader bestudeert ze de verbindende patronen in de ecologie van levende systemen. Vanuit *The International Bateson Institute* ontwikkelde zij de gesprekstool van *warm data labs*. Daarmee brengt ze mensen vanuit uiteenlopende perspectieven samen – zoals burgers, professionals, onderzoekers en beleidsmakers – om rond een complex thema in gesprek te gaan. Door te luisteren, vragen te stellen en van groep te wisselen, ontdekken de deelnemers hoe hun ervaringen en inzichten met elkaar verbonden zijn. ‘How do we participate in order to nourish the possibilities we do not yet know will be needed?’ klinkt de centrale vraag van Nora’s uiteenzetting op het symposium. Het antwoord krijgt vorm aan de hand van een persoonlijk relaas, waarin iets wordt belichaamd, eerder dan gerepresenteerd. Zonder een letterlijke weergave van de theorie naar voor te brengen, ademt Nora’s spreken een en al Bateson uit, in de manier waarop haar gedachten zich rond de materie buigen en hoe ze connecties tot stand brengt tussen uiteenlopende onderwerpen.

Wie hier buiten het symposium ook een stukje van wil meepikken, kan ik de zesde en vooralsnog laatste podcastaflevering van *Bateson Café* warm aanbevelen, waarin Nora openhartig in gesprek gaat over hoe zij Bateson persoonlijk heeft ervaren — als vader, als denker en als mens — en hoe al die facetten eigenlijk intens met elkaar verweven zijn. Ze werpt haar licht op iets wat maar weinig geweten is, namelijk hoe de bekende en breed geciteerde *double bind* theorie in feite niet ontstaan is binnen de Palo Alto Group, maar haar wortels heeft tien jaar eerder, in een briefwisseling tussen Gregory Bateson en zijn toenmalige geliefde, de danseres en filmmaker Maya Deren. Dit kon toender tijd niet geweten zijn door Batesons partner, antropologe Margeret Mead, nog zo'n fenomenale vrouw die geruime tijd aan zijn zijde stond. Nora is Gregory's jongste kind, uit zijn derde huwelijk. Ook vanuit gezinstherapeutisch oogpunt is deze anekdote boeiend, omdat het iets toont van de kijk van een dochter op het liefdesleven van haar vader.

De geschiedenis van systeemtherapie verpakt in een familiesage — het is in een notendop wat Frans Boeckhorst in zijn lezing zal omschrijven als 'het spiegelpaleis van de tijd'. Boeckhorst is een Nederlands systeemtherapeut, opleider en supervisor, inmiddels op rust, die zijn sporen heeft verdiend via tal van publicaties en engagements. In therapie hebben we te maken met een complexe vorm van tijd, zo stelt hij, waarin verleden, heden en toekomst ingevouwen zitten. Stagnaties in psychotherapie zijn in deze optiek terug te leiden naar een veronachtzaming van temporele processen. Therapeuten voegen best een tijdsdimensie toe aan hun genogrammen. We kunnen leren uit literaire technieken, en uit het vakkundig observeren van analoge communicatie. Ons werk bestaat dan uit voortdurende ritme-analyses van hoe mensen op elkaar afstemmen: wat is de melodie, het ritme, tempo ... van de (non-verbale) communicatie. Denk een film waarvan je het geluid even uitzet: wat wordt er dan zichtbaar? 'De bewegingen van Jan [Olthof] daarnet gingen zus en zo, terwijl Nora's handen dit en dat gebaarden'; voorbeelden waarmee Boeckhorst zijn punt levendig maakt.

Daarna is Ellen Reijmers aan de beurt, directeur van de Interactie-Academie. Reijmers neemt ons mee in de wereld van spel en speltherapie. Ze roept ons op om niet altijd op zoek te gaan naar de realiteit die 'achter' het spel schuilgaat, maar speluitingen te zien als een realiteit op zichzelf. Zoals te lezen valt in A

theory of play and fantasy (Bateson, 1972), kan je spel bekijken als een frame dat onze interacties omkadert en van betekenissen voorziet, een omlijsting waar je in en uit kan bewegen. Wanneer Bateson in de dierentuin de apen speels ziet ‘vechten’, merkt hij op dat een alsof-component hun spel typeert: op betrekkingniveau wordt gecommuniceerd ‘dit is iets wat het niet is’. Dat mechanisme zien we ook aan het werk in de fantastische documentaire *Ré-creations* van Claire Simon, die zich maandenlang met haar camera in het speelplaatsgebeuren van een Waals schooltje onderdompelde (Simon, 1993). Reijmers laat ons een fragment zien waarin enkele jongens een nadarhek tot gevangenis omtoveren, om in hun spel daaropvolgend moeiteloos naar een kaperszaak over te schakelen.

‘Wat zou het geven wanneer je niet-lineaire methodieken binnenbrengt in een rechtlijnige context?’ Over deze vraag buigen Robert van Hennik en Caroline Wiedenhof zich via hun samenwerking vanuit het programma Dialoog en Ethiek van de Nederlandse Rijksoverheid. Ze omschrijven zichzelf als ‘een systeemtherapeut-consultant die een pilot begeleidde voor het ministerie van Justitie & Veiligheid (Van Hennik), en een rijksambtenaar-schrijver gespecialiseerd in ethiek en veranderprocessen (Wiedenhof)’. Samen nodigden zij Nora Bateson uit om met de rijksambtenaren een *warm data lab* uit te voeren. In deze en verschillende andere pilootprojecten, systemisch en creatief van in-steek, prikkelen ze de individuele ambtenaar om zelf verantwoordelijkheid te nemen en verandering te faciliteren. Een van de deelnemers omschrijft het als ‘het mengen, kneden, laten rijzen van een pizzabodem, en de warmte is voor iedereen’. Of hoe allen iets hebben aan een minder rechtlijnig en mechanistisch denken in de Nederlandse ambtenarij.

In Dirck Van Bekkums lezing ligt de focus op het creëren van een collectieve ervaring van *being moved together*. Hij neemt ons mee in een verhaal over zijn voorouders, een stuk verder dan de gewoonlijke twee generaties terug. Tegelijk krijgen we een inzage in zijn loopbaan op het grensgebied tussen de antropologie en systeemtherapie. Op rituele wijze zal hij een transitionele ruimte tot stand proberen te brengen, die ons rationele westerse denken overstijgt. Op scène zet hij twee zelfgemaakte houten sculpturen neer: aïsa en kaku, die respectievelijk de verre moeders en verre vaders uit onze families representeren. Vanaf het moment dat hij door deze ‘poort’ stapt, bevinden we ons in een

zogenaamd andere ruimte. We zijn van bij aanvang gewaarschuwd: hij zal zijn best doen om niet psychotisch te worden. De taal die Van Bakkum hanteert komt uit een heel ander register dan dat van de meeste sprekers. Waar er voor hem een interne logica lijkt in te zitten, kan het voor buitenstaanders enigszins eigenaardig of zweverig overkomen. Mij heeft hij helaas niet helemaal mee in het *being moved together*, maar intrigerend is het wel.

Een meer gestructureerde ervaring is de didactisch onderbouwde uiteenzetting over tweede orde leren, door Ton Maas, overigens de Nederlandse vertaler van werk van Bateson. Aan de hand van enkele goedgekozen voorbeelden maakt Maas duidelijk wat Bateson bedoelt met leren door middel van feedback versus kalibratie. Zijwieltjes aan een fiets moeten eigenlijk net iets te kort zijn, aldus Maas, zodat je meer kans hebt op ‘fouten’ en dus op leerruimte. Niet te onderschatten is volgens hem het relationele aspect van leerprocessen. Relaties ontstaan terloops en gedijen in de luwte van gezamenlijke activiteiten, zo leerde hij bij zijn grootvader aan de keukentafel.

Dat laatste kan ik volmondig beamen vanuit mijn praktijk als hulpverlener in een mobiel team voor kinderen en jongeren. Batesons denken biedt voor mijn dagelijkse praktijk steunende gedachtespinsels die helpen vast te houden en uit te leggen waarom het zo belangrijk is dingen te doen die niet passen in een lineair-causale efficiëntiegericht proceslogica. Denk bijvoorbeeld aan met cliënten door een shoppingcentrum struinen, een put graven in de zandbak, een auto stelen in de game GTA, de kat eten geven ... Pas veel later in een begeleidingsproces wordt vaak zichtbaar wat zin of onzin heeft gehad.

Hoe theoretisch en filosofisch het symposium bij momenten aanvoelt – en ik hou daar eigenlijk wel van – heel wat van de thema’s zijn toepasbaar in mijn dagelijkse praktijk die vervuld is van de complexe ecosystemische verbindingen, temporele processen en lerende netwerken. In de weken en maanden die volgen op het symposium merk ik bij mezelf dat ik anders ga observeren, andere linken leg en daardoor ook andere acties ondernemen. Ik ben me bewust van verschuivende spelkaders, zet soms met mijn interne ‘zapper’ het geluid op een conversatie denkbeeldig uit, ik heb meer oog voor ritme en temporele processen, en ik hoor mezelf op teamvergaderingen pleiten voor een niet-lineaire/niet-protocollaire werkwijze. Wanneer ik een fout maak in mijn

leerproces denk ik aan het nut van korte zijwieltjes – wie geen fouten maakt, kan niet leren.

De dag is rijkelijk gevuld en voelt als een cadeautje dat ik heel langzaam mag openmaken. Ook mijn collegae-symposiumgangers zijn enthousiast. Het valt ons echter op dat de gemiddelde leeftijd van de aanwezigen bijzonder hoog ligt, wat jammer is gezien het opzet om Bateson ook bij een jongere generatie weer op de agenda te krijgen. Ik zou daarom suggereren aan alle lezers die zich aangesproken voelen: neem de Bateson-podcast erbij op een onbewaakt moment, steek hem in je oren bij de afwas of de strijk, in de auto of tijdens het tuinieren, en laat je inspireren. Bij mij is er alvast een zaadje geplant. *Steps to an ecology of mind* ligt te wachten op het stapeltje met zomerliteratuur.

Literatuur

Bateson G. (1972). *A theory of play and fantasy*. In G. Bateson (Ed.), *Steps to an ecology of mind* (pp. 177–193). Ballantine Books.

Sermijn, J. (Host). (2024). *Bateson café* [Audio podcast].

Simon, C. (Regisseur). (1993). *Récréations* [Film]. Les Films d'Ici.